TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI VA PASSIVLARI MUTANOSIBLIGINING LIKVIDLIKKA TA'SIRI

Universitet: Fan va texnologiyalar universiteti

Ilmiy rahbar: *Masharipova Nozima Ikramjon qizi*

O'quvchi: *Islomova Zarinaxon Aziz qizi*

Ta'lim yo'nalishi: Moliya va moliyaviy texnologiyalar

Annotatsiya

Mazkur maqolada tijorat banklari aktivlari va passivlari mutanosibligining bank likvidligiga ta'siri nazariy hamda amaliy jihatdan yoritiladi. Aktivlar va majburiyatlarning muddati, valyutasi va qayta narxlash davrlari o'rtasidagi nomuvofiqliklar, depozitlar barqarorligi, kredit portfelining tarkibi hamda yuqori likvidli aktivlar zaxirasining ahamiyati tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ochiq statistik ma'lumotlari asosida bank tizimining 2023–2025-yillardagi ayrim asosiy ko'rsatkichlari taqqoslanadi. Tahlil natijalariga ko'ra, aktivlar va passivlar hajmining o'sishi o'z-o'zidan likvidlikni kafolatlamaydi; buning uchun moliyalashtirish manbalari barqarorligi va pul oqimlarining muddatlar bo'yicha muvofiqligi ta'minlanishi zarur. Maqola yakunida likvidlikni boshqarishni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: tijorat banki, aktivlar, passivlar, likvidlik, likvidlik riski, depozitlar, kredit portfeli, aktiv-passivlarni boshqarish, LCR, NSFR.

Kirish

Bank tizimining moliyaviy barqarorligi, avvalo, tijorat banklarining o'z zimmasiga olgan moliyaviy majburiyatlarini belgilangan muddatlarda va to'liq hajmda bajarish qobiliyati bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda banklarning moliyaviy resurslarni samarali boshqarishi, aktivlar va passivlar tarkibini maqbul shakllantirishi hamda likvidlik darajasini zarur me'yorlarda saqlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Tijorat banklari faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bir tomondan, omonatchilar va boshqa kreditorlar oldidagi majburiyatlarini

o‘z vaqtida bajarishi, ikkinchi tomondan esa kreditlash, investitsiyalash va boshqa moliyaviy operatsiyalar orqali barqaror daromad olishini ta’minlashi lozim. Shu nuqtayi nazardan, daromadlilik va likvidlik o‘rtasidagi optimal nisbatni ta’minlash aktivlar va passivlarni boshqarish tizimining asosiy strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tijorat banklarining aktivlari, asosan, kassadagi naqd pul mablag‘lari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankidagi mablag‘lar, boshqa banklardagi vakillik hisobvaraqlari, kredit qo‘yilmalari, qimmatli qog‘ozlar hamda boshqa moliyaviy aktivlardan tashkil topadi. Bank passivlari esa mijozlar depozitlari, banklararo kreditlar, boshqa jalb qilingan moliyaviy resurslar va o‘z kapitalini qamrab oladi. Aktivlar va passivlarning tarkibiy tuzilishi, muddati, qiymati hamda pul oqimlarining shakllanish xususiyatlari bankning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, bank aktivlarining katta qismi uzoq muddatli va nisbatan past likvidli moliyaviy instrumentlarga joylashtirilgan bir sharoitda passivlarning sezilarli ulushi qisqa muddatli yoki talab qilib olinguncha majburiyatlardan iborat bo‘lishi aktiv va passivlar o‘rtasida muddatlar nomutanosibligini keltirib chiqaradi. Bunday nomutanosiblik bankning joriy to‘lov qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, kutilmagan pul chiqimlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklashi va qo‘shimcha likvidlik ehtiyojini yuzaga keltirishi mumkin.

Mazkur mavzuning dolzarbligi zamonaviy bank tizimida kredit operatsiyalari hajmining ortib borishi, moliyaviy xizmatlar ko‘lamining kengayishi va moliya bozorlaridagi o‘zgaruvchanlikning kuchayishi bilan izohlanadi. Tijorat banklari faoliyati davomida depozit mablag‘larining beqarorligi, mijozlarning kutilmagan pul yechib olishi, kreditlar bo‘yicha to‘lovlarning kechikishi, foiz stavkalarining o‘zgarishi hamda valyuta kurslaridagi tebranishlar kabi turli moliyaviy xatarlarga duch keladi. Ushbu omillar banklarning pul oqimlariga, moliyalashtirish xarajatlariga, sof foiz daromadiga va umumiy moliyaviy barqarorligiga ta’sir etadi. Shu sababli aktivlar va passivlarni boshqarish

jarayonida ularning faqat miqdoriy nisbatini ta’minlash bilan cheklanib qolmasdan, balki muddatlar, valyutalar, foiz stavkalarining o‘zgarishiga sezgirlik darajasi va likvidlik xususiyatlari bo‘yicha ham muvofiqlashtirish zarur.

Shu jihatdan, tijorat banklarida aktivlar va passivlarni kompleks boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, likvidlik tafovutlarini o‘z vaqtida aniqlash, pul oqimlarini prognozlash hamda moliyaviy xatarlarni samarali baholash bank boshqaruvining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv bankning qisqa muddatli to‘lov qobiliyatini ta’minlash bilan bir qatorda, uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va daromadlilik darajasini maqbul saqlashga xizmat qiladi. Binobarin, aktivlar va passivlarni o‘zaro muvofiqlashtirilgan holda boshqarish tijorat banklarining raqobatbardoshligini oshirish, bank tizimiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va usullari

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklari aktivlari va passivlari mutanosibligining likvidlikka ta’sirini ochib berish, O‘zbekiston bank tizimining ochiq statistik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish hamda likvidlik riskini kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, taqqoslash, statistik tahlil, ko‘rsatkichlar dinamikasini baholash va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Statistik qismda Markaziy bank e’lon qilgan turli sanalardagi ko‘rsatkichlar ishlatildi. Turli davrlarning aynan bir xil sanaga to‘g‘ri kelmasligi sababli ma’lumotlar yillik yakunlar bilan to‘liq tenglashtirilmaydi; ular bank tizimi miqyosidagi o‘sish yo‘nalishini ko‘rsatish uchun keltiriladi.

1. Tijorat banklari aktivlari va passivlarining iqtisodiy mohiyati

Bank aktivlari — bank tasarrufidagi va daromad olish yoki operatsion faoliyatni ta’minlash uchun foydalaniladigan iqtisodiy resurslardir. Aktivlarning asosiy qismi kreditlar, qimmatli qog‘ozlar, banklararo joylashtirmalar va pul

mablag‘laridan iborat. Aktivlarni boshqarishda ularning daromadliligi bilan birga qaytarilish muddati, sifat darajasi, garov ta’minoti va bozor sharoitida tez pulga aylantirilish imkoniyati hisobga olinadi.

Passivlar bank resurslarining shakllanish manbalarini ifodalaydi. Ularning muhim qismi jismoniy va yuridik shaxslar depozitlari, banklararo qarzlar, chiqarilgan qarz majburiyatlari va boshqa jalb qilingan mablag‘lardir. Bank kapitali esa zararlarni qoplash va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash vazifasini bajaradi. Passivlarni boshqarishda mablag‘larning qiymati, qaytarish muddati, mijozlar tarkibi va manbalar konsentratsiyasi muhim hisoblanadi.

Aktiv va passivlar mutanosibligi ularning balansdagi miqdoriy tengligidan kengroq tushunchadir. Buxgalteriya balansida aktivlar jami passivlar va kapital yig‘indisiga teng bo‘lsa-da, likvidlik nuqtayi nazaridan mablag‘larning qachon kelib tushishi va majburiyatlarning qachon bajarilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, besh yil muddatga berilgan kreditni ertaga qaytarilishi lozim bo‘lgan depozit bilan moliyalashtirish bank uchun muddatlar nomuvofiqligini keltirib chiqarishi mumkin.

2. Aktivlar va passivlar mutanosibligining likvidlikka ta’sir mexanizmlari

2.1. Muddatlar bo‘yicha mutanosiblik

Likvidlik riski ko‘pincha aktivlar va majburiyatlarning pul oqimlari muddatlari bir-biriga mos kelmaganda kuchayadi. Qisqa muddatli depozitlar hisobidan uzoq muddatli kreditlar berish foiz daromadini oshirishi mumkin, biroq omonatchilar mablag‘larini muddatidan oldin talab qilsa, bank tezda likvid mablag‘ topishga majbur bo‘ladi. Bunday vaziyatda bank qimmatli qog‘ozlarni zarar bilan sotishi yoki yuqori foizda qarz olishi ehtimoli bor.

Muddatlar tafovutini nazorat qilish uchun aktiv va passivlar muddatlar bo‘yicha guruhlanadi hamda har bir davr uchun kutilayotgan pul tushumlari va chiqimlari solishtiriladi. GAP tahlili va pul oqimlari prognozi qisqa muddatli likvidlik tanqisligini oldindan aniqlashga yordam beradi.

2.2. Aktivlarning likvidlik darajasi va sifati

Naqd pul va Markaziy bankdagi mablag‘lar yuqori likvidli aktivlar sirasiga kiradi. Bozorda tez sotilishi mumkin bo‘lgan sifatli qimmatli qog‘ozlar ham zarur vaziyatda mablag‘ manbai bo‘la oladi. Kreditlar esa daromad keltiruvchi aktiv bo‘lsa-da, ularni zudlik bilan va to‘liq qiymatida pulga aylantirish qiyin. Muammoli kreditlar ulushining oshishi kutilgan pul tushumlarini kamaytirib, likvidlik bosimini kuchaytirishi mumkin.

Shuning uchun banklar yuqori likvidli aktivlar zaxirasini saqlashi, kredit portfelini tarmoqlar va mijozlar bo‘yicha diversifikatsiya qilishi hamda muddati o‘tgan qarzdorlikni erta aniqlash tizimini kuchaytirishi lozim. Likvid aktivlar hajmi haddan tashqari katta bo‘lsa, daromadlilik pasayishi mumkin; juda kichik bo‘lsa, majburiyatlarni bajarish xavfi ortadi. Maqsad — xavf va daromad o‘rtasida maqbul nisbatni topish.

2.3. Passivlarning barqarorligi va moliyalashtirish manbalari

Bank likvidligi faqat aktivlar tarkibiga emas, passivlar bazasining barqarorligiga ham bog‘liq. Ko‘p sonli mijozlar o‘rtasida taqsimlangan, turli muddatli va barqaror depozitlar bank uchun ishonchli moliyalashtirish manbai bo‘lishi mumkin. Aksincha, yirik mijozlar yoki qisqa muddatli bozordagi qarzlarga haddan tashqari bog‘liqlik mablag‘larning tez chiqib ketishi xavfini oshiradi.

Banklar depozit mahsulotlarini muddatlar bo‘yicha muvozanatlashtirishi, uzoq muddatli moliyalashtirish ulushini oshirishi, mijozlar bazasini diversifikatsiya qilishi va favqulodda holatlar uchun zaxira moliyalashtirish rejasini ishlab chiqishi zarur.

2.4. Valyuta va foiz stavkalari bo‘yicha mutanosiblik

Chet el valyutasidagi aktivlar va majburiyatlar o‘rtasidagi tafovut valyuta likvidligi xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Bankning bir valyutadagi likvid mablag‘lari boshqa valyutadagi to‘lovni har doim ham darhol qoplamaydi. Shu sababli har bir asosiy valyuta bo‘yicha alohida pul oqimlari prognozi va stress-tahlil o‘tkazilishi lozim.

Foiz stavkalarining o‘zgarishi ham aktiv-passivlar mutanosibligiga ta’sir qiladi. Agar aktivlar daromadliligi va passivlar qiymati turli tezlikda qayta belgilansa, bankning sof foiz daromadi hamda mablag‘ jalb qilish imkoniyati o‘zgaradi. Foiz stavkasi va likvidlik risklari o‘zaro bog‘liq bo‘lgani uchun ularni birgalikda boshqarish maqsadga muvofiq.

3. O‘zbekiston bank tizimining statistik ko‘rsatkichlari tahlili

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari” ma’lumotlari bank aktivlari, kredit qo‘yilmalari, depozitlar va kapital dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Quyidagi jadvalda rasmiy manbalarda ko‘rsatilgan davrlar bo‘yicha jami bank aktivlari, kredit qo‘yilmalari, depozitlar va kapital qiymatlari keltirilgan. Barcha summalar milliard so‘mda.

Sana	Jami aktivlar	Kredit qo‘yilmalari	Jami depozitlar	Jami kapital
01.01.2023	556 746	390 049	216 738	79 565
01.01.2024	652 157	471 406	241 687	97 079
01.09.2023	611 407	444 723	220 481	86 896
01.09.2024	731 605	509 676	283 138	106 097
01.03.2025	780 232	540 022	319 375	117 423

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, “Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari” statistik e’lonlari. Jadval turli hisobot sanalarini o‘z ichiga oladi; ular bir xil davr kesimida to‘liq qiyoslash uchun emas, balki rasmiy ko‘rsatkichlarning o‘sish yo‘nalishini ko‘rsatish uchun berildi.

01.01.2023 va 01.01.2024 ko‘rsatkichlarini taqqoslaganda jami aktivlar 556 746 mlrd so‘mdan 652 157 mlrd so‘mga, ya’ni qariyb 17,1 foizga oshgan. Kredit qo‘yilmalari 390 049 mlrd so‘mdan 471 406 mlrd so‘mga ko‘tarilib, qariyb 20,9 foiz o‘sishni ko‘rsatgan. Depozitlar 216 738 mlrd so‘mdan 241 687 mlrd so‘mga, ya’ni qariyb 11,5 foizga oshgan. Bu davrda kredit qo‘yilmalarining o‘sish sur’ati depozitlar o‘sishidan yuqori bo‘lgan. Mazkur holat banklar resurs bazasini boshqa

manbalar bilan to‘ldirish va aktiv-passivlar muddatlarini sinchiklab boshqarish zarurligini ko‘rsatadi.

2023-yil 1-sentabr va 2024-yil 1-sentabr ko‘rsatkichlari ham bank tizimining kengayganini ko‘rsatadi: jami aktivlar 611 407 mlrd so‘mdan 731 605 mlrd so‘mga, kreditlar 444 723 mlrd so‘mdan 509 676 mlrd so‘mga, depozitlar esa 220 481 mlrd so‘mdan 283 138 mlrd so‘mga oshgan. Bu ma’lumotlar moliyalashtirish bazasi ham o‘sayotganini ko‘rsatsa-da, likvidlikni faqat jami depozitlar yoki aktivlar hajmi orqali baholash yetarli emas. Depozitlarning muddati, mijozlar tarkibi, pul oqimlari va likvid aktivlarning ulushi ham alohida o‘rganilishi lozim.

2025-yil 1-mart holatiga Markaziy bank e’lonida jami aktivlar 780 232 mlrd so‘m, kredit qo‘yilmalari 540 022 mlrd so‘m, depozitlar 319 375 mlrd so‘m va kapital 117 423 mlrd so‘m sifatida qayd etilgan. 2024-yil 1-mart bilan solishtirganda aktivlar 648 617 mlrd so‘mdan 780 232 mlrd so‘mga, kreditlar 472 407 mlrd so‘mdan 540 022 mlrd so‘mga, depozitlar 237 938 mlrd so‘mdan 319 375 mlrd so‘mga oshgan. Bu o‘sish banklar vositachilik faoliyatining kengayganini ko‘rsatadi, biroq aktivlar tarkibida kreditlar ulushi yuqori bo‘lishi likvidlikni boshqarishda ehtiyotkorlikni talab etadi.

4. Likvidlikni baholash ko‘rsatkichlari

Bank likvidligini baholashda bir nechta ko‘rsatkichdan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Bitta ko‘rsatkich bankning barcha risklarini to‘liq aks ettira olmaydi.

4.1. Kredit-depozit nisbati

Kredit-depozit nisbati kredit qo‘yilmalari hajmini depozitlar hajmiga taqqoslaydi: Kredit-depozit nisbati = kreditlar / depozitlar × 100%. Ko‘rsatkichning yuqori bo‘lishi bank kreditlashni depozitlardan tashqari manbalar hisobidan ham moliyalashtirayotgan bo‘lishi mumkinligini anglatadi. Biroq uni alohida holda likvidlikning mutlaq o‘lchovi deb talqin qilish noto‘g‘ri, chunki banklar kapital, banklararo qarzlar va boshqa resurslardan ham foydalanadi.

4.2. Likvidlikni qoplash me’yori (LCR)

LCR qisqa muddatli stress sharoitida keyingi 30 kun davomida kutilayotgan sof pul chiqimlarini qoplash uchun yetarli yuqori sifatli likvid aktivlar mavjudligini baholaydi. Ushbu ko‘rsatkich bankning qisqa muddatli likvidlik buferini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Markaziy bankning 2023-yil bo‘yicha yillik hisobotida bank tizimi LCR ko‘rsatkichi yil davomida 212 foizdan 165 foizgacha pasaygani, minimal talab esa 100 foiz ekani qayd etilgan. Bu misol likvidlik zaxirasi yetarli bo‘lishi bilan birga uning dinamikasini muntazam kuzatish ham muhimligini ko‘rsatadi.

4.3. Sof barqaror moliyalashtirish me’yori (NSFR)

NSFR bankning uzoq muddatli aktivlarini barqaror moliyalashtirish manbalari bilan ta’minlash darajasini baholaydi. Markaziy bankning 2023-yil bo‘yicha yillik hisobotida ushbu ko‘rsatkich yil boshidagi 116 foizdan 112 foizgacha pasaygani qayd etilgan. Mazkur ko‘rsatkich aktivlar va passivlarning uzoq muddatli mutanosibligini nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega.

LCR va NSFR bo‘yicha talablar amaldagi normativ hujjatlar va Markaziy bankning tegishli prudensial me’yorlari asosida talqin qilinishi lozim. Maqolada keltirilgan 2023-yil qiymatlari tarixiy ko‘rsatkich bo‘lib, joriy davr qiymati sifatida qabul qilinmasligi kerak.

5. Aktivlar va passivlar mutanosibligini takomillashtirish yo‘nalishlari

Birinchidan, banklarda aktiv va passivlarni boshqarish bo‘yicha alohida qo‘mita faoliyatini kuchaytirish zarur. Qo‘mita likvidlik, foiz stavkasi va valyuta risklarini birgalikda baholashi, risk limitlarini belgilashi hamda ularning bajarilishini muntazam nazorat qilishi lozim.

Ikkinchidan, pul oqimlarini muddatlar bo‘yicha prognozlash tizimi takomillashtirilishi kerak. Banklar kundalik, haftalik, oylik va uzoqroq muddatli pul tushumlari hamda chiqimlarini baholab, ehtimoliy likvidlik tafovutlarini oldindan aniqlashi zarur. Depozitlarning muddatidan oldin yechilishi, yirik mijozlar mablag‘larining chiqib ketishi va kredit to‘lovlarining kechikishi bo‘yicha alohida ssenariylar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish lozim. Bank faqat yirik korporativ depozitlar yoki qisqa muddatli banklararo qarzlarga tayanib qolmasligi kerak. Jismoniy shaxslar depozitlari, kichik va o‘rta biznes mablag‘lari, turli muddatli depozit mahsulotlari hamda barqaror uzoq muddatli resurslar ulushini oqilona muvozanatlash likvidlik riskini kamaytiradi.

To‘rtinchidan, yuqori likvidli aktivlar uchun ichki minimal zaxira darajasi belgilanishi zarur. Bu zaxira bankning kundalik to‘lovlari, ehtimoliy depozit chiqimlari va favqulodda holatlarda yuzaga keladigan ehtiyojlarni qoplashga mos bo‘lishi kerak. Zaxira miqdori bankning mijozlar tarkibi, biznes modeli va moliyalashtirish manbalari barqarorligiga qarab belgilanishi lozim.

Beshinchidan, stress-testlar muntazam o‘tkazilishi kerak. Stress-testlarda depozitlarning keskin chiqib ketishi, kreditlarning qaytmasligi, moliyalashtirish qiymatining oshishi, valyuta bozoridagi beqarorlik va qimmatli qog‘ozlar qiymatining pasayishi kabi holatlar hisobga olinadi. Natijalar favqulodda moliyalashtirish rejasini ishlab chiqishda foydalanilishi lozim.

Oltinchidan, raqamli monitoring va erta ogohlantirish indikatorlarini joriy etish muhim. Yirik mijozlar hisobvaraqlaridagi noodatiy harakatlar, depozitlar oqimining tezlashishi, muddati o‘tgan kreditlar ko‘payishi yoki likvid aktivlar ulushining pasayishi avtomatik ravishda mas’ul xodimlarga signal berishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalari tijorat banklari aktivlari va passivlari mutanosibligi likvidlikni ta’minlashning asosiy omillaridan biri ekanini ko‘rsatadi. Mutanosiblik faqat balansning umumiy hajmlari tengligidan iborat emas; aktivlar va majburiyatlarning muddatlari, valyutasi, foiz stavkalariga sezgirligi, sifat darajasi va moliyalashtirish manbalarining barqarorligi ham hisobga olinishi lozim.

Markaziy bank statistikasi 2023–2025-yillarda bank tizimi aktivlari, kredit qo‘yilmalari va depozitlarining o‘sishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ayrim davrlarda kreditlar o‘sish sur’atining depozitlar o‘sishidan yuqori bo‘lishi resurslar bazasi va muddatlar tafovutini doimiy nazorat qilish zarurligini anglatadi. Bank

tizimining umumiy ko‘rsatkichlari alohida bankning likvidlik holatini to‘liq ifodalamaydi; har bir bank o‘z balans tarkibi va pul oqimlari asosida alohida baholanishi kerak.

Likvidlikni mustahkamlash uchun aktiv-passivlarni boshqarish qo‘mitasi faoliyatini rivojlantirish, pul oqimlarini muddatlar bo‘yicha prognozlash, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, yuqori likvidli aktivlar zaxirasini saqlash, LCR va NSFR kabi ko‘rsatkichlarni kuzatish hamda stress-testlarni muntazam o‘tkazish tavsiya etiladi. Ushbu choralar banklarning to‘lovga qobiliyatini mustahkamlash, kutilmagan tashqi ta’sirlarga chidamliligini oshirish va moliyaviy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari. 01.01.2023 va 01.01.2024 holatiga oid statistik ma’lumotlar. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1569211/
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari. 01.09.2023 va 01.09.2024 holatiga oid statistik ma’lumotlar. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1883315/
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari. 01.03.2024 va 01.03.2025 holatiga oid statistik ma’lumotlar. https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/2243671/
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2023-yil uchun yillik hisobot: bank tizimi rivojlanishi va moliyaviy barqarorligi. https://cbu.uz/upload/medialibrary/a53/wn6gcejpkxphv2v4guajin4x01h7iyxa/Yillik-hisobot-2024.pdf
5. Abdullayeva, Sh. Z. Bank ishi: darslik. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. — 732 b. ISBN 978-9943-13-659-5.
6. Abdullayeva, Sh. Z. Bank ishi: darslik. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2010. — 216 b. ISBN 978-9943-13-174-3.

7. Vahobov, A. V. va boshqalar. Bank ishi va bank faoliyatiga oid o‘quv adabiyotlari. Bibliografik ma’lumotlar va nashr rekvizitlari foydalanilgan aniq nashr nusxasi bo‘yicha tekshirilishi lozim.